

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'42'373.23:821.161.2"18/19"-32.09 І. Франко

ЛАЙЛИВІ НОМІНАЦІЇ ОСІБ У МАЛІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА

Олеся Сколозdra-Шепітко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17*

У статті проаналізовано лайливі номінації осіб у малій прозі Івана Франка. З'ясовано їхні лексико-семантичні особливості та стилістичні функції у канві художнього тексту. Простежено, як відбувається явище посилення або нівелювання пейоративної семантики лайливих номінів. Досліджено особливості обігрування відомих лайливих одиниць та Франкових новотворів.

Ключові слова: лайливі номінації осіб, стилістичні функції лайки, пейоратив.

Одним із найважливіших засобів ідентифікації особи в художньому творі є її номінація. Проблемам номінації осіб у художніх текстах присвячено чимало праць у зарубіжному (М. Альтман, А. Вільконь, М. Кнаппова, Е. Магазаник та ін.) й українському (Л. Белей, Ю. Карпенко, А. Нелюба та ін.) мовознавстві. Дослідники, зокрема, вивчають онімну та апелятивну номінації, які взаємозв'язані між собою й доповнюють одна одну. Серед апелятивних номінацій осіб особливе місце посідають лайливі слова, які в малій прозі Івана Франка відображають різноманітні відносини між номінаторами та іменованими персонажами й ужиті здебільшого в негативній мовленнєвій ситуації. Мовознавці переважно вивчають лайливі слова в контексті номінації особи або через аналіз експресивних засобів у художньому тексті. Лайку як різновид номінації особи в контексті ширших студій досліджували Т. Космеда, Т. Наумова, Л. Ставицька, В. Чабаненко та ін. Багатою на лайливі слова є мала проза Івана Франка, у якій зображено різні суспільні та національні верстви населення, а відповідно – і їхню мовленнєву діяльність у цілому та лайку зокрема.

Мета статті – проаналізувати лайливі номінації осіб малої прози І. Франка з погляду семантико-стилістичних функцій.

“Називання об'єкта номінації лайливим словом, – як зазначає Т. Наумова, – відбувається в ситуаціях негативної комунікації, тому внутрішня форма інвектив, яку добре усвідомлює комунікант, психологічно вмотивована: номінація диктується асоціативним зв'язком між об'єктом найменування та його прямим денотатом. Причому вибір лайливих слів часто обумовлюється індивідуальними логічними асоціаціями” [1, с. 102]. Узагалі лайка робить мовлення персонажів емоційнішим та багатшим.

Лайливі слова як номінації осіб відіграють номінативну, стилетвірну,

емотивну та характеристичну функції. Особливу увагу варто звернути на реалізацію емотивної функції лайливих номенів у малій прозі І. Франка, оскільки саме лайка виражає ставлення номінатора до номінанта. Як відомо, будь-яке лайливе слово вживають у негативній мовленнєвій ситуації, проте в мовленні І. Франка можна спостерігати кілька виявів емотивної функції лайливих слів.

По-перше, вживання лайки в негативній мовленнєвій ситуації: *“Пождіть, гадюки, я вас навчу!”* [6, т. 15, с. 147]; *“І ти, жабо, пхаєш свою лапу до гурту! От би-с мовчав та дихав!”* [6, т. 15, с. 131]; *“Марш ти мені, кримінальська мордо! – ревнув підмайстер”* [6, 15, 62] та ін.

По-друге, створення за допомогою нанизування лайливих номінацій ефекту пейоративної градації, коли кожне наступне лайливе слово посилює попереднє: *“А вна як розпустишь писок та до нас: “А вам сцьо до того, мудь, гавгило, хомут”* [6, т. 14, с. 354]; *“Чи маю сто разів до тебе говорити, ти, шибенику, голодраче, розбійнику один, га?”* [6, т. 15, с. 60]; *“Ти, злодію, ти, драбе, кримінальнику, зараз мені забирайся відси!”* [6, т. 15, с. 60]; *“Ах ти, драбе якийсь, непотрібе, нездаро, нуздо якась несосвітенна!”* [6, т. 15, с. 82]; *“Байстрик! Знайда! Бовдур!”* [6, т. 15, с. 150]; *“Кровопійці, злодіяки, живодерники, розкричався, було, раз Олекса до війта і до преліпотентів”* [6, т. 15, с. 46]; *“Ну що, молю канцелярійний, книжкова блощице, черно-жовта стоного! – говорив він до Калиновича, не скриваючи своєї глибокої погорди”* [6, т. 21, с. 341] та ін.

По-третє, зафіксовано кілька випадків, коли автор утворює лайливу номінацію з допомогою тавтології, чим також посилює негативну експресію. Наприклад, лайливі номени *дурний дурень* та *чудо чудне*. Контекст першої номінації свідчить про особливе навантаження лайки, оскільки спостерігаємо вживання трьох спільнокореневих слів: *“Я засміявся, бо зрозумів, який ти дурень, Юро! Старий, а дурний дурень!”* [6, т. 21, с. 470]. Лайлива номінація *чудо чудне* теж посилюється негативно забарвленим словом *дури́світ*: *“Дури́світ, не Матій! Нібито, – каже, – ось нікого нема над мене! Що я витримаю, – то не ваша сила! Угу на тебе, чудо чудне!”* [6, т. 14, с. 294].

По-четверте, нерідко відбувається контекстуальна нейтралізація (або нівеляція) пейоративності лайливих слів, коли лайливу номінацію вживають у нейтральній або позитивній мовленнєвих ситуаціях. Наприклад, у реченні *“Як же ти, дурнику, заробиш, не вміючи ніякого ремесла? – питала тітка”* [6, т. 18, с. 8] лайливий номен „дурник“ ужито в позитивній мовленнєвій ситуації, що нейтралізує пейоративність. Крім цього, слово „дурник“ має демінутивний суфікс **-ик**, який навіть без контексту надає лексемі значення демінутивності. Нівелювання пейоративності в лайці зафіксовано в реченні *“Ходи, дурна, адже тобі ніхто нічого не зробить”* [6, т. 15, с. 107]. Номінацію „дурна“ вживають у позитивній мовленнєвій ситуації, коли намагаються заспокоїти іменовану героїню.

У канві художнього тексту стилістичні функції лайливих слів можуть накладатися одна на одну. Найчастіше спостерігаємо нашарування характеристичної функції на номінативну та емотивну. Лайливі слова можуть характеризувати номінованого за **соціальним станом** (*багачка заталепана, байстр поганій, байстрик, безпорткий голодранець, волоцюга, волоцюги прокляті, голодранець, душа жебращька, жебрак, жебращька натура, жеброта неполатана, знайда, лихо зодягне, лихо плачене, мізерак, нузда якась несосвітенна* та ін.), **національністю** (*дурний русин, поганій половчин, проклятий жид, прокляті жиди, прокляті пархи-жиди, хитрий жидюга, ненависний жидюга, дрантивий жидок, прокляті мазури* та ін.),

внутрішніми особливостями, вказуючи на розумові здібності персонажа (*дурак, дурак якийсь, дурна, дурна дівка, дурне, дурний, дурний дурень, дурний русин, дурний хлоп, дурнуватий, ідіот, придуркуватий патер, туман, туман вісімнадцятий, туман запечатаний, туман якийсь, чистий безум, дурна голова та ін.*), **пороки** (*брехлива поява, брехун, бучацькі душі, гуляка, дармоїд, забіяка, злодій один, злодій якийсь, безсовісний дерун, живодерники, кровопійця, пияк, пиячисько негідний, старий пиячище, пияцисьце якийсь, льокайська душа, марнотратник, розпусник, розфійник, розбійник один та ін.*).

Особливу увагу варто звернути на лайливі номінації осіб за національністю. Найчастіше І. Франко вживає лайку стосовно євреїв, причому можна спостерігати навіть своєрідний ефект градації, який письменник створює завдяки нанизуванню допоміжних елементів. Наприклад, у реченнях *“А він-таки, – що то жид, собака! – збрехав! Усі беруть по п’ятнадцять шісток. Одурич мя, нехрист, – дур би му ся голови ймив”* [6, т. 14, с. 29] для номінації єврея вжито не лише етнонім *жид*, але й лайливі слова *собака*, *нехрист* та прокльон *“дур би му ся голови ймив”*. Уживання поряд з етнонімом *жид* лайливих слів, які створюють ефект градації, зафіксовано і в таких реченнях: *“Віддай ми моє здоров’я, окаяннику, жиде! Возьми собі тоту прокляту заробленину!”* [6, т. 14, с. 302], *“Треба пильно робити, – хоть, бігме, для такого собаки-жиди не варто би й раз оскарбом дзюбнути. Най знає, як бідному робітникові упривати платню”* [6, т. 14, с. 298]; *“І того не розумію, пощо ти стріляв до того жиди? – А пощо бестія жид стояв так на самім кіпці, мов остовпілий?”* [6, т. 18, с. 176]. Лайливі відтінок до лексеми *жид* мають її контекстуальні синоніми *жидівська личина* (*“Та бреше він, жидівська личина! – з насмішкою сказав Едмунд, наблизившись”* [6, т. 18, с. 173]), *жидівське насіння* (*“Хоть і як не любив “жидівського насіння”, то все-таки в пориві вдячності поцілував руку, котрою Юдка подав йому пачку банкнотів”* [6, т. 16, с. 360]) та *жидівська морда* (*“А ти, жидівська мордо, чого межі нас пхаєшся”*) [6, т. 14, с. 341]). Подвійне лайливе навантаження має номінація *прокляті пархи-жиди*, оскільки слово *пархи* означає *“заразне шкірне захворювання людини, при якому на шкірі під волоссям, на тілі, нігтях з’являються гнійні струпи і рубці, а також струпи і рубці від цієї хвороби”* [4, т. 6, с. 83] і вжите для означення здорової людини, то, безумовно, відчувається негативна конотація, посилена означенням *прокляті* (проклятий – *“часто лайл. який (якого) проклинають, жорстоко засуджують, дуже ненавидять; клятий”* [4, т. 8, с. 202])

Часто одним із компонентів лайки на позначення назв осіб виступає слово *голова* у значенні *“людина як носій певних якостей”* [4, т. 1, с. 109–111]. Власне лайливого, зневажливого відтінку таким номенам надає другий компонент зазначених номінацій. У Франковій малій прозі зафіксовано такі номінації зі словом *голова*: *дурна голова, пуста голова, капустия голова, перекручена голова, неспокійна голова*. У номінаціях *дурна голова, пуста голова* зреалізовано значення *«нерозумна, нетямуща людина»* [5, с. 157] (*“Ну, скажи мені, дурна ти голово, що се тобі приплило, що ти так розпадаєшся над тими жидами і такі горєми-терєми понаобіцював? – докірливо крикнув Едмунд, коли вже відійшли від жидів на кількадесят кроків”* [6, т. 18, с. 175]; *“Коли її брати горді, а пусті голови, конечно того хотять, то нехай собі беруть той маєток, – я її люблю, не маєток!”* [6, т. 15, с. 200]), у номінації *капустия голова* – *«некмітлива, нерозторопна, неуважна людина»* [5, с. 157] (*“Іди, іди, капустия голово, гадаєш, що тебе хто прийме. За термін треба платити, а до того треба вміти читати й писати, і то не по-*

жсидівськи, а по-гоївськи”), номінація *перекручена голова* означає «зіпсована, спотворена людина» [4, т. 6, с. 208] (“*Ах, не говори мені про тих огидних драбуг! Самі грубіяни, раубишци та перекручені голови*” [6, т. 20, с. 47]). У «Словнику фразеологізмів української мови» біля таких стійких сполук стоять ремарки «зневажливе», «лайливе». Проте, як зазначає Т. Наумова, «аналізуючи інвективні засоби негативних комунікацій, спостерігаємо нечітке розмежування понять «лайливе» і «зневажливе» [1, с. 102]. Іноді незрозуміло, чому *капустяна голова* та *пуста голова* мають ремарку зневажливе, а *дурна голова* – лайливе. Отож розглядатимемо всі номени з цими ремарками як лайливі слова: добродушну лайку та зневажливу лайку.

Зафіксовано також номінацію *неспокійна голова*, яка у словнику не має ремарки «лайливе» чи «зневажливе», проте контекст і мовленнєва ситуація (номінатор був у сердитому стані) вказують на це: “*Ага, сей якраз до того! – скрикнув сердито пан староста. – Такий бунтівник, задирака, неспокійна голова, такий... такий... такий... шизматик найгіршого гатунку*” [6, т. 20, с. 42].

У функції лайки виступають також номінації, похідні від назв тварин. У Франковій малій прозі зафіксовано номінації, похідні як від збірних назв тварин (*худоба, погана скотина*), так і від конкретних (*осел, жаба, гайворон* тощо). Номінація *худоба*, вжита щодо головного героя оповідання “Герой поневолі” Калиновича у ситуації негативної комунікації, характеризує поведінку персонажа, який, окрім хліба насущного, ні про що більше не думає. Тому персонаж-номінатор дає йому таку назву-порівняння з худобою, для якої основне – лише поїсти: “*Ой ти, худобо! Тобі аби лише жолоб та паши! Ну, скажи, ти ніколи в своїм життю не подумав, що може бути щось таке на світі, задля чого варто віддати не лише хліб, але й кров і життя*” [6, т. 21, с. 341]. У номінації *погана скотина*, яку герой оповідання “Навернений грішник” Василь Півторак вживає для свого сина Івана, репрезентовано значення “підла людина” [4, т. 9, с. 307], “невдячна людина”: “*Ах ти, погана скотино, негіднику якийсь, та на свого тата, що тя згодував і виховав? То ти ми ся тепер, на старості літ так відплачуєш...*” [6, т. 14, с. 333]. Компонент номінації *погана*, вжитий у значенні “нікчемний, підлий” // “який викликає ненависть” [4, т. 6, с. 701] посилює негативну експресію, оскільки повторює значення слова *скотина* “підлий” і передає лють персонажа, про що свідчить подальший контекст: “*Василь, говорячи тоті слова, впадав щораз в більшу лють*” [6, т. 14, с. 333].

У малій прозі І. Франка є багато однокомпонентних та багатокомпонентних номінацій зі словами *собака* та *пес*. У словнику поряд з іншими зафіксовано й таке значення слова *собака* – “про злу, жорстоку, недоброзичливу та ін. людину”. Тут також подано ремарки “зневажливе”, “уживається як лайливе слово” [4, т. 9, с. 430–431]. Декілька номінацій має ще компонент *старий (стара)*, який “у сполученні зі словами чорт, відьма, хрін і т.д. уживається як лайливе слово” [4, т. 9, с. 654]: “*Ага, прецінь ти злякався, стара собако! – кричав Панталаха до ключника, бачачи, що сей не йде до нього*” [6, т. 17, с. 253], “*Так тобі треба, старий собако, – бурчала вона. – Вмирай уже зараз*” [6, т. 21, с. 274]. Слово *собака* може виступати в номінації і як прикладковий компонент: “*Треба пильно робити, – хоть, бігме, для такого собаки-жсида не варто би й раз оскарбом дзюбнути*” [6, т. 14, с. 298].

«Словник української мови» фіксує таке значення слова *пес* – “погана негідна людина, яка своїми діями, вчинками викликає обурення й загальний осуд”. Лексема має ремарку “зневажливе” [4, т. 6, с. 340–341]. З компонентом *пес*

зафіксовано номінації *пес* (“*Ну що ж ти мені наробив? Що ж ти, **псе**, за того варт? – прохрипів селянин здавленим з лютості голосом, підступаючи з кулаками до Бовдура*” [6, т. 15, с. 69]) і *старий пес* (“*Чорта з’їси, **старий псе!** – крикнув, падаючи в злість. – Чорта з’їси, заким мене побачиш у своїй проклятій казні*” [6, т. 17, с. 253]). Ремарку “уживається як лайливе слово” має також лексема *псяюха*, яку Франко використав для номінації євреїв у творі “Навернений грішник”: “*Ге, Ге! Жиди – то **псяюхи**, мудрі голови. Вони би, бачу потрапили чоловіка до нитки обібрати, а він би ся й не постеріг*” [6, т. 14, с. 293].

Якщо для персонажів старшого віку переважно вжито номінації *стара собака*, *старий пес*, то для молодшої людини зафіксовано номінацію *ценюк поганий*: “*Не будеш ти тихо, **ценюку поганий!** Не досить ми своєї гризоти, ще ти ми будеш доганяти?*” [6, т. 14, с. 328]. Слово *ценюк*, утворене від лексеми *ценя*, означає “дуже молода, недосвідчена людина” і має ремарку “лайливе” [4, т. 11, с. 581]. Негативна експресія номінації посилена компонентом поганий “підлий” [4, т. 6, с. 701]. Своєрідним синонімом до цієї номінації виступає назва *песій син*: “*А во! Жидова собі тепер проходжується. Біс би вам голови поскручував! Руки, **песі сини**, позакладали на черева, повбиралися та й си походжують помежи ямами, дивляться, як ся мир християнський мучить та мордує, на них роблячи*” [6, т. 14, с. 292].

Досить продуктивним у функції лайки є вживання слова *гадина*, яке означає “огидна, підступна людина” і в словнику має ремарку “зневажливе” [4, т. 2, с. 10]. Про підступність іменованого персонажа свідчить не лише сама номінація, але й попередній (“*Ну, чи подумав би хто, щоб така свята та божата мала такий жидівський розум?*” [6, т. 21, с. 216]) і подальший (“*Ну, прошу дивитися на таку **гадину!** Хто би по ній подумав!*” [6, т. 21, с. 216]) контексти твору “Різуни”. Зафіксовано також двокомпонентну номінацію *гадина сороката* (“строката” [4, т. 9, с. 785]): “*А, от то-м собі виховав **гадину сорокату** за пазухою, о!*” [6, т. 14, с. 333]. Для номінації молодшої людини вжито лайку *виродок гадючий*, обидва компоненти якої виражають яскраву негативну експресію (*виродок* – “людина, що втратила кращі якості; недолюдок” [4, т. 1, с. 473], *гадючий* – “який таїть у собі небезпеку; віроломний” [4, т. 2, с. 11]): “*Що, ти, **виродку гадючий**, ти мені, свому вітцю, смієш розказувати, мене винуватити*” [6, т. 14, с. 333].

Щоб виразити зневажливе ставлення до нерозумних учинків номінованих осіб, вживають номен *осел* (“нерозумна людина” [4, т. 5, с. 758]): “*Мовчи, **осле!** Адже ж не з’їм тобі хліба! – мовив остро Панталаха*” [6, т. 17, с. 242]. У назві *осли безглузді* другий компонент посилює негативну експресію, оскільки повторює значення “дурний” [4, т. 1, с. 63]: “*А нехай же вас грім поб’є, **осли безглузді!** І чому ж ви не перестали, як побачили, що води нема?*” [6, т. 18, с. 133].

Сема “балакучість” репрезентована в лайливих номінаціях *сорока куцохвоста* та *гайворон*. «Словник української мови» не подає до слів *сорока* та *гайворон* ремарок “лайливе” чи “зневажливе”. Проте контекст творів дозволяє трактувати ці назви як різновид лайливих слів: “*Но, но, розтріскоталася, **сороко куцохвоста!** – скрикнула мати*” [6, т. 14, с. 259]; “*І чого ти, **гайвороне**, кричиш? – обрушився Мундзьо на меншого брата*” [6, т. 8, с. 156]. Слова *скрикнула*, *обрушився* передають ситуацію негативної комунікації, у якій часто може виступати лайка.

Чимало лайливих номінацій пов’язано зі словами *свиня*, *пацюк* тощо. Такі назви можуть передавати інформацію як про зовнішній вигляд персонажів, так і про характерні вчинки чи вікові особливості. Номінація *пацюк нешкребаний* [6, т. 15, с. 147] характеризує зовнішній вигляд персонажа оповідання “На дні” Бовдура й

означає “велика брудна людина”, на що вказують компоненти *пацюк* (перен., зневажл. “про товсту людину” [4, т. 6, с. 102]) та *нешкребаний* (слово утворене від дієслова *шкребти* – “чистити що-небудь” [4, т. 9, с. 113]). Те, що номінація вжита саме в такому значенні, підтверджує контекст твору: “...Андрій побачив, що ноги його (Бовдура – О.С.-Ш.) були попухлі, мов коновки... Так само й живіт його був страшно великий і надутий...” [6, т. 15, с. 63–64].

В оповіданнях І. Франка зафіксовано дві номінації з компонентом *почеревина* – “сало з прошарком м’яса, зняте з живота свині” [4, т. 7, с. 467]: *проклята почеревина* та *пороссяча почеревина*. Номінація *проклята почеревина* утворена на основі метафори – іменованій персонаж Бовдур своїм виглядом був схожий на шматок пригнилого м’яса. Лайливий відтінок у номінацію вносить компонент *проклятий* – “якого проклинають, жорстоко засуджують, дуже ненавидять” [4, т. 8, с. 202]: “*Та не будеш ти тихо, проклята почеревино!*” [6, т. 15, с. 161]. Компоненти номена *пороссяча почеревина* у словнику не мають ремарки “зневажливе” чи “лайливе”. Проте у функції номінації особи ці слова набирають зневажливого, лайливого відтінку, оскільки іменована особа асоціюється з пороссям. Про такий відтінок номінації свідчить і негативна мовленнєва ситуація, коли професор сварив і обзивав школярів: “*Ах ти, пороссяча почеревино (звичайний титул, яким професор іменував школярів), то ти не знаєш, як пишеться 5?*” [6, т. 15, с. 77].

До цієї низки номінацій належить назва *підсвинок*, яка “вживається як лайливе слово стосовно дитини” [4, т. 6, с. 496]. Цікаву думку щодо цієї номінації у творі “Лесишина челядь” висловила Т. Наумова. Дослідниця, зокрема, зазначила, що тут цей номен реалізується у значенні “дуже бідний”, “нікчемний”: “Певна річ, багатство у Лесихи асоціюється з кількістю домашньої худоби, зокрема й свиней, а підсвинок для неї – це людина із соціальних низів, злидень. Тому вона називає підсвинком Митра, доччиного жениха” [1, с. 104]: “*Ей, най-но я його зловлю в свої руки! Підсвинок якийсь ходить!*” [6, т. 14, с. 262].

Зневажливу лайку для номінації персонажа Калиновича (“Герой поневолі”) вживає Валігурський. Останній називає іменованого персонажа *книжковою блощицею, модем канцелярійним, чорно-жовтою стоногою*: “*Ну, що, молю канцелярійний, книжкова блощице, чорно-жовта стоного!* – говорив він до Калиновича, не скриваючи своєї глибокої погорди” [6, т. 21, с. 341]. Усі ці номінації є Франковими новотворами. Назву *книжкова блощиця* автор утворює за аналогією до назви *книжкова воша* – “формаліст, педант, який надає великого значення дрібницям і за дрібницями не бачить суті” [4, т. 4, с. 196–197]. Номінація *чорно-жовта стоного* (стоного – “дрібна ракоподібна тварина, яка живе в темних вологих місцях” [4, т. 9, с. 730]) відповідно означає “маленька людина, що більшість свого часу проводить у темних місцях (у канцелярії)”. Номен *міль канцелярійний* також характеризує персонажа за родом занять – Калинович прискіпливо виконував щодня одноманітну роботу, припавши до неї, як міль до воняних виробів чи зерна злакових.

У функції зневажливої лайки для малолітнього персонажа оповідання “На дні” Митра виступає слово *жаба*. Словник не фіксує додаткових значень цієї лексеми, але з контексту видно, що така номінація репрезентує значення недосвідченості через асоціації зі словом *зелений* (“який не має життєвого досвіду” [4, т. 2, с. 500]) – саме такого кольору найчастіше уявляють жаб. Про таке значення номена свідчить і контекст твору “*І ти, жабо, пхаєш свою лабу до гурту! От би-с мовчав та дихав!*” [6, т. 15, с. 131]. Для номінатора іменованій персонаж ще не

достойний підключатися до бесіди у гурті, оскільки він ще малий, недосвідчений.

Назва *п'явка людська* також виражає зневажливе ставлення до іменованого персонажа. Компонент *п'явка* означає “жорстокий експлуататор; кровопивця” [4, т. 8, с. 416], а компонент *людський* – що іменований персонаж паразитував на людях. «Словник української мови» не подає ремарок “зневажливе” чи “лайливе”, але про таку функцію номінації свідчить контекст твору: “*Бог тебе покарає за нашу кривду, ти, п'явка людська!* – крикнула, заходячися від сліз Прачиха” [6, т. 15, с. 213].

Добродушну лайку передає номінація *козячий син* про що свідчить контекст твору: “*Ти брешиш, козячий сину!* – сказав... з *добродушним* притиском один газда. – *Бо ми ані не діти, ані не польські*” [6, т. 16, с. 201]. Номен *глуна коза* (глуна – “нерозсудлива, нерозумна” [4, т. 2, с. 88], коза – “жвава, рухлива дівчина” [4, т. 4, с. 209]) означає “нерозсудлива жвава дівчина”. Обидва компоненти номінації у словнику не мають ремарки “лайливе”, але на це вказує контекст твору: “*Я запитала пана Вінцентого, чи справді то сам пан біг власноручно вложив на тих людей ярмо панцини та й ще дав їм у додатку нужду й голод, але пан Вінцентій не відповів на це питання, лише нахмурився і, відвертаючися, буркнув: Глуна коза!*” [6, т. 21, с. 206].

Найчастіше в лайливих номінаціях репрезентовано значення “нерозумна, тупа людина”. До таких зараховуємо номен *дурак якийсь, дурень, старий дурень, дурень один, дурна, дурний, дурне, дурна голова, дурна дівка, дурний гуцул, дурний русин, дурний хлоп, дурнуватий, старий безум, блазень, туман запечатаний, туман вісімнадцятий, ідіот*. Компонент *дурень* номінацій *старий дурень* і *дурень один* у словнику має ремарки “лайливе”, “уживається з метою образити кого-небудь, засудити чиюсь поведінку” [4, т. 2, с. 437]. Назву *старий дурень* вжито в оповіданнях І. Франка щодо осіб старшого віку, на що вказує компонент *старий*: “*Не кпи собі з мене, старий дурню, кажи докладно, а коли ні, то ще нині прожену тебе зі служби*” [6, т. 16, с. 226]. Синонімною до номінації *старий дурень* є назва *старий безум*: “*Йди, йди, старий безуме!* – відказав йому (Яцеві – О.С.-Ш.) *шватер*” [6, т. 16, с. 352]. Словник фіксує таке значення слова *безум*: діал. “безумець” [4, т. 1, с. 151], тобто “людина, що втратила розум”, “людина, що діє нерозсудливо” [Там само]. Лайлива номінація *блазень* (“дурень, телепень” [4, т. 1, с. 196]) вжито з образливою метою: “*Блазню!* – крикнув і, вхопивши пана Броніслава за вухо, поволік його перед круцифікс” [6, т. 21, с. 214].

Деякі лайливі слова, вжиті для номінації персонажів, походять від демонологічних назв: *бестія, бестії, бестії чортяки, бастіони, бестія собача, бестія якась, бита бестія, відьма, упир, луципер якийсь, мара, мара нужденна, сотона, стара відьма, чорт, чорти, чортів накоренок, чортяки прокляті* та ін.

Найчастіше лайливі слова у функції номінації вжито в робітничих оповіданнях та у творах про “суспільне дно”. Оскільки персонажі оповідань про “суспільне дно” перебувають у тюремному середовищі, для якого здебільшого притаманна негативна мовленнєва ситуація, то чимало номінацій мають емоційно-негативне забарвлення, причому сила експресії назв постійно наростає, про що свідчить поступовий ряд номінацій. Наприклад, для персонажа Панталахи вжито такі номені: *зłodий, зłodійська кримінальна фігура, зłodюга, проклятий зłodюга, розбійник*; для божевільного Прокопа – *зачудований товариш, напівідіот, осел, туман, дурний, дурнуватий, безум, роззява, бестія, бестія собача, бідолеха, дурний Прокіп*. В апелятивах *дурень, напівідіот, ідіот, дурний, дурнуватий, безум, осел, туман* репрезентовано значення “розумово обмежений чоловік”, “розумово недорозвинена людина”. Ці назви вступають між собою в синонімічні відношення, про

що свідчить контекст твору, а також це зафіксовано у «Словнику синонімів української мови» [4, т. 1, с. 477–478]. Майже всі ці апелювати у словниках мають ремарку “лайливе”. У функції лайливих слів виступають й інші номінації – *бестія*, *бестія собача* (пор. *бестія* – “заст. дикий звір”, а також “лайл. про лиху, хитру людину, бешкетника, крутія і ін” [4, т. 1, с. 163], собачий – “розм. уживається як складова частина лайливих висловів” [4, т. 9, с. 431–432]), *драб* (“діал., зневажл. уживається у кличній формі як лайливе слово” [4, т. 2, с. 403]).

Загалом у ситуації негативної комунікації у функції номінації особи вжито чимало лайливих слів, найчастіше звернених до репрезентантів “суспільного дна”: *дурні цигани*, *волоцюги* (“зневажл. бродяга” [4, т. 1, с. 733]), *волоцюги прокляті* (*проклятий* – “лайл. якого проклинають, жорстоко засуджують, дуже ненавидять” [4, т. 8, с. 202]), *бестії* (“лайл. про лиху, хитру людину, бешкетника, крутія і т. ін.” [4, т. 1, с. 163]), *циганська голота*, *поганий рід і плід*, *опуд конопляний* (“зах. опудало” [4, т. 5, с. 733]), *старий пес* (пор. *пес* – “погана негідна людина, яка своїми діями, вчинками викликає обурення й загальний осуд”. Лексема має ремарку “зневажливе” [4, т. 6, с. 340–341]), *опудало* (“лайл., зневажл. про незграбну, вайлувату або негарну людину” [4, т. 5, с. 733]), *непотреб* (“нікчемна людина” [4, т. 5, с. 364]), *лайдачка* (жін. до лайдак – “вбога бездомна людина” // уживається як лайливе слово [4, т. 4, с. 437]).

У бориславських оповіданнях узагалі і зокрема в репортажі “На роботі” лайка звернена не лише до євреїв, – такими словами називають робітники одне одного, оскільки “лайка та вульгарні вислови – незмінні супутники злиденного і гуляючого бориславського життя – стають нормою життя ріпників” [217, с. 67]. У такому ракурсі вжито лайливі номінації для персонажа Матія: *дурисвіт* (розм. “той, хто обдурює кого-небудь; нещирий, нечесний у стосунках з іншими” // Уживається як лайливе слово [4, т. 2, с. 438]), *хвалько* (“розм. хвалькувата людина; хвастун” [4, т. 11, с. 33]), *дурак якийсь* (дурак – “дурень”), *маночка горда* (*маночка* – “багач”, “богатир”; *гордий* – “який має про себе надмірно високу думку і зневажливо, звисока ставиться до інших; пихатий” [4, т. 2, с. 67]; *чудо чудне, погане, брехун*. Усі ці назви для персонажа розкривають такі риси характеру, як пихатість і хвалькуватість, які викликають у номінатора негативне ставлення до іменованого персонажа. Лайку також використовують робітники у спілкуванні між собою. Наприклад, згадуючи свого попередника в ямі, Матій вживає для нього назву *собака*, для робітників при корбі та при млинку використовує номен *теман якийсь*, для робітника, який “посвячував” його в ріпники – *драбуга якийсь*. У спілкуванні між двома євреями-конкурентами також натрапляємо на лайливі слова. У ситуації негативної комунікації персонаж оповідання “Полуйка” Йойна називає свого “найближчого сусіда” і “найтяжчого ворога” Нуту лайливими словами *парх*, *капцан* (“діал. бідняк, злидар” [4, т. 4, с. 98]), *паскідник* (від паскудник – “той, хто робить погані, мерзенні, гідкі вчинки” // Уживається як лайливе слово [4, т. 6, с. 87]), виражаючи так свою ненависть. У ситуації негативної комунікації між Фрузею та Ганкою – персонажами оповідання “Ріпник”, остання використовує для номінації Фрузі згрубілий варіант імені – *Фрузька* та лайливі слова *опудало* (“зневажл., лайл. про незграбну, вайлувату або негарну людину” [4, т. 5, с. 733]), *отсе опудало, гусяче повітря* (про худеньку, слабку людину: “А ще коли дівка така, як **гусяче повітря**, ні до охоти, ні до роботи, як ота Фрузя. Ну що з неї за робітниця? Десь при багатстві, якби тото вбрав, якби на тото хукав, як на дитину, то, може, би й було до людей подібне”), *бідочка* (“горе”, “лишенько” [2, т. 1, с. 55]).

У функції апеллятивної номінації особи часто виступає лайка, яку зумовлюють кілька чинників. Насамперед лайливі слова вживають зубожілі селяни-бориславці та робітники для номінації євреїв-експлуататорів (*жидюга, хитрий жидюга, ненависний жидюга, жидова, окаянник, нехрист, поганець, собака, песі сини, псяюхи, жидівська морда*), і навпаки – євреї вживають лайку для номінації робітників і селян, причому І. Франко передає цю лайку із тими фонетичними та морфологічними особливостями, які були притаманні для мовлення євреїв (*дагмоїд, піяк якась, піяцисьце якийсь, паскудник, гої смердяче, dümter Goj*). Лайливі слова для номінації одне одного використовують і українці (здебільшого бориславці). Вживання такої лексики зумовлене насамперед важким матеріальним становищем та душевними муками номінаторів. Лайка, зокрема, з'являється в бесіді між родичами (*старий пиячище, щенюк поганій, гадина, гадина сороката, виродок гадючий, вирід поганій, погана скотина, скотина якась, старий дурень, душа жебращацька, жеброта неполатана*), знайомими (*опудало, помийниця, гусяче повітря, парх, паскудник, старий хрін, дурисвіт, маночка горда, драб, шибеник, кримінальник, кримінальська морда, опришок*) тощо.

Отже, лайливі номінації осіб у художньому творі насамперед сприяють реалізації емотивної функції, створюючи негативні мовленнєві ситуації, ефект градації пейоративності та ін., хоч, безумовно, на емотивну функцію нашаровуються номінативна, текстотвірні й характеристична.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Наумова Т.М.* Номінація особи у гумористично-сатиричних текстах Івана Франка та Володимира Самійленка : дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005.
2. *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
3. Словник синонімів української мови : у 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2001.
4. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–IX.
5. Словник фразеологізмів української мови / Укл. В.М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
6. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко / [редкол. : Є.П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 14–22.
7. *Ціхоцький І.Л.* Мова прози Івана Франка (стилістичні новації) / І.Л. Ціхоцький / [наук. ред. З.М. Терлак]. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 280 с.

Стаття надійшла до редколегії 12. 08. 2015
доопрацьована 20. 09. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015

OFFENSIVE NOMINATIONS OF PEOPLE IN THE SHORT PROSE OF IVAN FRANKO

Oles'a Skolozdra-Shepitko

*Ivan Franko National University of Lviv
The department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine,
phone. (032) 239 47 17*

This article analyses the offensive nominations of people in the short prose of Ivan Franko. In the margins of his fiction such stylistic functions as nominative, emotive, text-building and determinative are described. It was observed that nominative function is characteristic of all offensive words. Concerning the emotive function, it can be coined in a few situations: 1) when offensive language is used in the course of negative speech acts; 2) when due to intensive usage of offensive nominations the effect of pejorative gradation is achieved, when every next word intensifies the previous one; 3) when negative expressiveness is intensified by tautological nominations; 4) in case of contextual neutralisation (or leveling) of pejorativeness in offensive words, when offensive nomination is used in neutral or positive acts of speech. It was discovered that stylistic functions of offensive words in fiction can layer one onto another. Most frequently determinative function layers onto nominative and emotive functions.

Offensive nominations can characterize personages according to their social status, nationality, appearance and inner peculiarities.

In this article it was also observed that offensive words in the role of nominations are most frequently used in short labour stories and works of Ivan Franko about "social bottom". As characters in stories about "social bottom" are pictured in prison environment to which negative cases of speech are inherent, numerous nominations have emotionally negative colouring. What is more, the power of expressiveness there constantly grows. This can be proved by the gradual layering of nominations.

It was determined that abusive language, which often fulfils the appellative function, is used for a number of reasons. For instance, offensive words are used by the poor villagers-boryslavzi and workers in order to call the Jews and vice versa by the Jews to call workers and villagers. What is important to pinpoint is that abusive language is presented by Ivan Franko with phonetic and morphological peculiarities characteristic of the Jewish speech. Specific usage of famous offensive units and neologisms of Ivan Franko were also studied in this article.

It was concluded that offensive nominations of people in fiction facilitate the fulfillment of the emotive function, creating negative speech acts, gradual effect of pejorativeness, etc. However, nominative, text-building and determinative functions, of course, layer onto the emotive function.

Key words: offensive nominations of people, stylistic functions of the opprobrious language, pejoratives, negative linguistic situation.